

Високо

Ја имам 51 годину. Ја сам живела код Високог, али сам рођена у Какњу. Из здравствених разлога дјетета морала сам да пређем у Високо. Високо нема тешку индустрију, чишће је и мирније.

По занимању сам била трговац, тридесет година. Сад више не радим. Имала сам мужа, а

имам сина. Има 19 година, завршио је занат. Сад сједи кући, нема посла.

Кад се каже трговина, одмах знате колика је то вриједност. Могла сам да купим једну кућу, да направим другу, да направим пратеће објекте: шталу, шупу... Да купим земље, да могу да посијем башту, да имам чисту храну за своју породицу. Да ухраним свиње, коке, краву...

Централна Босна је индустријска зона. Без икаквих проблема, ако завршиш бар занат, можеш да радиш, а о већој стручној спреми да не причам. Ја сам почела да радим од шеснаест година, па сам се сама школовала, ванредно преко посла.

Људи су имали доста, стандард је био јак. Нисам уопште могла да вјерујем да су људи имали неких тешкоћа. Ишли су на море, ишли су у Европу, у Америку, у Аустралију. Слободно се ишло у Грчку на љетовање, у Бугарску, у Француску, у Пољску, било где, у Енглеску. Мого си да добијеш документе, куд год хоћеш да идеш.

У Високом 90% је било муслиманско становништво, 6-7% је било православних, а 2-3% католичког становништва. Био је закон, била је држава. Нико није смио да покуша ништа. Идеш нормално да радиш свој посао, бираш себи комшије, с ким ћеш да сједиш, причаш. Мој деда, моја баба, моја мајка, ја, сви смо рођени у муслиманским селима, гдје су мјешане куће. То није представљало тада никакву препреку. Кад је Ускрс, носе се шарена јаја. Ја дјелим њиховој дјеци по стопедесет јаја, а они, кад имају Бајрам, они су мени месо и колаче. Дружили смо се, радили смо. И радимо заједно, помажемо се. Ко има машину, треба ли да се помогне, не питаш ко је, помогне ко прије стигне. Што се тиче религије, доста је младог света било у Савезу комуниста, па они то нису сватали озбиљно. А старији нараштај, кад је у питању вјера, они су пратили. Муслимани су више слали своју дјецу на вјеронауку, као да су се они плашили да ће они да изгубе неки идентитет међу нама. А нама то није ништа значило, ми смо знали у календару кад је Божић, кад је Ускрс, прославимо то, идемо даље.

Имам ружно мишљење о политичарима и лидерима прије рата. Мислим да су то људи који нису били достојни свога народа уопште. Ни на једној страни. Нико. Не би пожелела ни једној држави да има такве политичаре. Они хоће доминацију. Њихов мозак је ишо само да доминира.

Рат су могли спречити. Кад је почела војска да се повлачи из Словеније и из Хрватске, ми смо мислили у Босни, то неће нас толико закачити. Јер Босна је леопардова кожа, шарена, немогућа за поделу никакву. Надали смо се да то неће бити код нас тако. Међутим, шта је ту је.

Почеле су да се бирују те странке. Кад су били први избори, почело је да демонстративно свира, провоцира. Ми смо ту били мањина, православни, Хрвати, у височкој општини. Ми нисмо имали никакве шансе ни да се спремамо, ни да се бранимо, ни да ратујемо против некога. То је било немогуће. Никако није било изводљиво. Покушали смо у разговору да кажемо да је заједништво нама једини начин да останемо. Послије избора почиње захлађење у причи. Православни народ је такав народ, који је по традицији сувише поносит народ.

Има своје ја. И он, ако види нешто што му није право, он ће теби рећи. И тако, почеле су да се формирају неке страже.

Једног дана, била је недеља, ми смо почели да ручамо. Одједанпут је почело да пуца. Ја сам у нижем нивоу доле, поред цесте са кућом, а горе се височије мало пуцало. Тај дан су Муслимани испразнили први седам српских кућа, истјерали су људе из кућа. Онда су наши изашли и питали шта је то. Па, оно, ово, ми као оружје треба да се преда. Коме да преда, шта да преда?!

Свака друга кућа има ловачко оружје. Стравствени су ту ловци. Има доста ловаца, и једних, и других и трећих. Питали смо их зашто сте их истјерали. Кажу нисмо ми. Па неко јесте. Онда се мало то стишало, онда опет исто. Све по ноћи, пуца, пуца, пуца, тамо, вамо. Сваку ноћ све ближе и ближе. Пошто је мој син био њежног здравља, мој муж је рекао мени, води дијете негде ван одавде, немој да он ово преживљава, да слуша. У школи су дјеца почела да се дјеле.

Просветни радници су почели да се дјеле, сједе једни овде, други сједе у другој канцеларији. Срби су сматрали кад се повуче југословенска војска, да ми више немамо заштите, да нас неће нико бранити. Тако је и било. Сви који су остали, осим жена и дјеце који су изашли, а сви остали који су се затекли 20.6.92. године одведени су у логоре.

Ја имам сертификат од мог мужа који је издао Црвени криж. Он је остао тамо и одведен у логор. Нашли су га на спавању, купили су га ујутру у шест сати, ударили га пушком. Онда су претресали наше куће, узимали шта су хтјели из тих кућа, тражили су наводно оружје. Одвели га у логор са још шесто људи. Они су, осим Срба, водили вјероватно и по неког Хрвата, можда и по неког Муслимана, који се опирао томе свему. А жене и дјецу су одвели у школе и затворили их.

Послије тога су га одвели у Зеницу за размјену код Травника, Љубин Хан. Он је био у логору 636 дана, скоро двије године. Ја сам била у Ваљевоу, у Југославији. Моја је сестра остала у Какњу. Она је после успела, пошто је стара жена, да дође некако до њега, па је почела да му носи по мало хране. Њима је била глад најгора. У Високом су их највише мучили глађу и тукли. У Зеници нису их тукли толико, само су их глађу патили, нису имали да једу. За њега је било најтеже у Високом. Ту су неки људи убијени, неки су убијени код кућа. Побијене су читаве породице које нису хтјеле да изађу.

Ја сам напустила кућу са дјецом. Ја сам узела дијете и још једна жена са двоје дјеце, сјели смо у ауто. Они су нас пустили да изађемо. Они су пуштали само жене и дјецу, мушкарце нису. Ништа нисмо могли понијети са собом. Дјечије двије мајице и себи две мајице. Документацију си мого да узмеш. Нису гледали наше ствари. Шта ће гледати кад види да не носиш ништа, празан идеш. Прво смо ишли у Илијаш. Ту је био сабирни центар и онда су аутобуси Црвеног крста развлагали. Сваки дан по десет аутобуса.

Прву поруку сам примила после шест мјесеци, да ми је муж у логору. После су почеле поруке да иду, свака два, три мјесеца. Онда је то ишло споро. Зато сам се и вратила из Ваљева на Соколац, опет у неки тај центар Српске Републике. Они су нас онда слали даље и ја сам добила да дођем у Вишеград. У Вишеград сам дошла 3. јула 93. године, после тринест мјесеци, са дјететом.

У Србији сам живјела у једној богатој кући. Давали су нам да једемо колико хоћемо. Црвени крст нам је доносио много хране, обилазили су нас. Имали смо и љекарске прегледе. Кад сам одлучила да напустим Србију, морала сам да потпишем изјаву зашто одлазим. Њима није јасно, јер је рат овамо био, да се повлачим и да идем у ратну зону. Одлучила сам да идем само због мужа. Да чекам размјену, да радим на размјени, јер мораш да зовеш телефоном сваки час. Нисам имала другог разлога да се враћам, само сам мислила да се прије нађемо. Кад је пуштен имао је 54 године. После двије године, 56 година кад је

намирио, умро је. Овде је умро у Вишеграду. Изашо из затвора са последицама. Сваки дан је ишо у Ужице љекару. Они су га лијечили, вратио се кући и тако све слабо, слабо и један дан, цео организам је попустио и отказало је срце. Због батина. Страховито је био мршав. Није могао да се поправи. Поломљен је био сав, кости уништене.

Овде сам пет година, све у истом мјесту. Тежак живот, посла нема. Црвени крст да мало тјестенине, брашна, уља. Даље, сналази се. Ја одем у Србију, кад имам паре да платим превоз, па донесем хране. То је било три, четири пута за толико година.

Кад сам дошла овде 93. године, град је био празан, 94. године нешто се попуњава. Тек после Дејтона дошло је Сарајево да попуни град. Сви су ишли више доле, за Бјељину. Тамо бар има земље да се сије. Овде нема шта да се сије. То су брда. Зато сам ја изабрала, пошто сам Господ Бог је хтјео да ја имам знања у глави за фитотерапију, па сам видјела да по тим брдима могу нешто да урадим. Било је много болесног свијета, дјеце, жена, војске, највише на психичкој бази. Донијела сам двадесет књига, почела сам да читам интензивно. Замолила сам љекара и једног фармацеута да ми они помогну, што на латински да се снађем и онда сам ја почела да радим. То је се показало добро. Људи су почели долазити. Нема паре, донесе конзерву, кромпира, пасуља, масти, сланине. Неко је донио мени, некоме сам дала ја и тако.

После седам година сам ишла да видим где је била моја кућа. Срушено је све после Дејтона. Однели су материјал са нове куће, однели су шталу. Има, ето, стара кућа. У тој старој кући живи један Муслиман, Бошњак из Вишеграда. Тако је случајност да је он из Вишеграда. И ја сам се шокирала после разговора са њим. Брзо су се почели да окупљају око мене комшије. Питали су све, причали су. Ја више нисам имала осећај да је то моја кућа, да је то моје. Не, то више мени не припада.

Само да се човјек, ако може, снађе да нешто намири да би се замјенио за имовину. Тако су тешке успомене. Нема мог свијета тамо. То је све отишло, Америка, Аустралија, Српска Република, Југославија, Европа. Немам вољу никакву да идем назад. Мислим да је сва моја прошлост један сан. Вјероватно људи поново могу живјети заједно. Други могу. Ја нисам склона мржњи, не ради се код мене о мржњи. Ја не мрзим људе. Ја сам сјела и причала. Питао ме овај човјек што живи у мојој кући, да ли ја хоћу своју кућу. Ја сам му рекла, не. Ти живи, кад умреш нек је сруше. А он је овако почео да плаче. Купила сам му кафе, шећера, ставила на сто. Он је мени рекао да је изгубио три сина, жену, зета. Ја нисам имала ријечи да му кажем.

Немам ја планова за будућност. Кад сам све то видјела тамо, ја немам представе нити имам воље. Ја једино што гледам у оно дијете да колко могу да живим само да би њему било лакше. А шта ће он да уради, ја не знам. Имамо документе, можемо да идемо у треће земље. Мали је њежног здравља, не знам како би поднио промјену климе. А и овај посо ме веже, тако да ја сада више причам са птицама и са животињама, са биљкама, него са људима. Немам више потребе. Најгоре ме погодило кад сам чула да су моје комшије запалили моју библиотеку од осам стотина књига у кући.

Најгори ми је што сада немам услова сину да пружим. Мој син је завршио занат. Имао је матурску вече овде, у хотелу. На ногама је имао очеве ципеле из затвора. Први пута сам, прије седам дана, ја сину купила ципеле. Први пута у седам година. Мој син је имао више гардеробе него сва дјеца из мјесне заједнице.

Али је понос у човјека јачи од свега тога. Не могу ја да примим шамар лажи и да ми дате солитер, и да ми дате град и да ми дате државу. Они су мени уништили мужа, уништили су моје куће, испричали су лажи. Срби у Високом нису могли ништа да ураде. Ми смо били таоци тамо. Можда су Муслимани били негде на

другом мјесту таоци. Какво дјетињство мој син има, да ја њему не могу да купим. Ово ја радим да помогнем људима и себи, да би могла сину да му ја купим паштету да намаже хљеба, да му купим, можда сваких десет, дана једну чоколаду.

чекала сам, пошто је ово територијално Босна, ентитет Српске Републике, чекала сам да се заврши та документација, надокнада штете, право на повратак, да видим шта ће бити. Ја то морам законски да чекам, а мени се ту не сједи. Немам ни ја разлога да сједим ту. И онај човјек ће доћи по своју кућу. Нема ту посла, не раде фабрике, привреда. Ово је за пензионере. Ово само може пензионери да се одмарају, да шетају мостом, Дрином.

За рат ја кривим политичаре. Све политичаре, све три стране. Мени није јасно шта је окренуло људе. Ја сам се сада поздрављала са својим колегама. Има нешто између нас што је хладно. Нисам ја поборник мржње. Ако су и Срби криви, криви су, ако су Хрвати криви су, ако су Муслимани криви су, али да се та лаж скине, да се каже права истина Не може народ бит крив. Могу бит појединци. У сваком рату страда генерација. Можемо ли живјети једни поред других? Може ли Илијаш, који је био српски, бити српски, Високо бити муслиманско. Може, али хајде да радимо, да послујемо, да живимо, да се поздравимо, да замјенимо своју имовину. Сад кад сам ишла ауто путем, тачно се види да нека смрт лебди на том дијелу изнад Илијаша. Нешто у зраку. То је на хиљаде гробова. Како прећи преко тога?! Може ли се то тако лако? Не може. Десило се нешто што је најгоре, криминал је изишао на површину. Богати су они који ништа радили нису. А богати људи, као овај стари што је био овдје, он је посто биједан, сиромашан човјек, без ичега. Ја нисам имала колико је имо он, али у њега је наследно од деда, од оца, а моје ја сам купила. Ја сам од десет ноката купила и сад то немам.

Нема Босна за шта више да ратује и може бити само пуста, празна и проклета. С ким ће да ратује, за што ће да ратује. Нема више сврхе ратовати, све је упропаштено. Треба сада много година да прође да се доведе на своје мјесто, бар 50% да се доведе. Нема. Босна би требала да буде слика цијелом свијету, да то не ради. Зашто муслимански народ не свати да је европски народ. Не може се он уклапати у политику Техерана а живети у Европи. Ја имам једног сина, а он оће да има десет синова. И оних девет да му ја носим на леђима, не могу. Немогуће је то. Није то важно, хоће ли то носити Њемац, Аустријанац, швајцарац, Италијан, Југословен, али не може. Они ће нас прегазити наталитетом. Култура наша је заједничка, језик је наш заједнички. Они кажу мост Мехмед-паше Соколовића, а Мехмед-паша Соколовић је српско дијете. Родио се ту, одведен за Цариград, преваспитан, дошо ту, направио мост. А зашто? Он је хтио да веже тим мостом Србију и Босну, јер он није преболио оно у себи што је носио. Није га злато могло одњети на другу страну. Да вам објасним једну ствар. Ја сам рођена у Босни сребреној гдје су католички краљ, Твртко Томашевић Котроманић је се крунисао у Милешеву, вјенчао се у ђаковачкој катедрали, а престоницу имо у Бобовцу, Краљевој Сутјесци, Какањ. Ту има самостан католички који има јачу библиотеку, можда него пола Ватикана. Култура се одржала. Иако сам ја православна, мени је била част, да ја недељом прошетам до тог самостана. Културу људи имају своју, ношњу своју, обичаје своје. Ако ти поштујеш мене и ја тебе, ми можемо да разговарамо.

Ја сам православна из Босне, ја нисам из Србије. Ја нисам из Македоније, ја нисам из Црне Горе, нисам из Словеније. Ја сам из Босне, али сам православна. И то је толико година стар, и онај католик и он је из Босне, он није из Загреба, није из Париза него је баш из Краљеве Сутјеске, с Бобовца.

Владика Николај Велимировић је поглавар православне цркве, који је оног рата отишо у Америку. Писао је много, и кад је желио да умре, он је рекао, моје кости однесите у Србију. Они су га донијели. Ех, цитат из његовог једног дјела сам ја узела за овај чај. И сад ме добро слушајте: "Господе, надо моја у очајању", значи, боже помози ми кад ми је тешко. "Господе, снаго моја у немоћи", значи, немоћан сам тражим од бога помоћ. "Господе, видело моје у тами", значи рат је, све је тама, боже дај да видим. Е то сам ставила на овај чај да сваком помогне, није важно да ли је Муслиман, да ли је Хрват, да ли је Србин, да ли је Циганин, да ли неко чудовиште, уопште ме не интересује. Ја сам му дала божији благослов. Мислим да је то разлог што сам преживела ја, да је преживело моје дијете, да преживи свако. Судбина. Муж је мој дошо кући, казао је шта је било, ко га је мучио. Било је и тамо муслимански чувара који је крио комад хљеба и мом мужу дао.

Сад је време тешко. Немаш сигурност у болницу, немаш сигурност на посао, немаш сигурност на улицу, немаш сигурност на игранку, не можеш наћи себи дјевојку више. Код нас има много мјешаних бракова. Сад је то више неизводљиво. Како мој син да дође тамо и сад узме Муслиманку, доведе је мени на врата и каже, ја себи узео Муслиманку. Може, али тешко ће бити. Ми се сви родимо, не знамо ништа, само кад нас мајка носа, онда каже, спавај, нинај, ти си ово, ти си оно. Деда, баба, мајка, тетка, све му каже то. Све ми то овде у главу стави. Е то је то. Мени нема ни једна земља на свијету да је љепша од Босне, али ја је више немам. Дођеш у Србију, ти си Босанац, дођеш у другу државу, ти си избјеглица. На крају више немаш своје име, имаш само који си број. Ето зато ја радим ово, да је људима лакше.

Ја сам отишла кући, а боље би било да нисам. Морала сам, јер стално се прича на телевизији о повратку. Није човјек, није људска душа шаховска фигура, сад овдје, сад онде. Дјеца носе страшне трауме. И дјецу треба питати шта ће. Ми стари се не требамо питати. Ми смо завршили, сад дјеца нек кажу шта хоће. Ако хоће дјеца заједно нек иду заједно, ако неће, дјеци треба пустити. Али кад се каже, побијено пет хиљада, десет хиљада, сто хиљада, па то ко мрави. Не може то тако. Треба пребројати, видјети.

Ево видите, ја сам сад овде у српском ентитету. Ја посла немам, ја живота немам. Али то мене као човека не интересује. Који посао? Ја сам завршила за сваки посао. Мој је најљепши посао кад сам ја овде, шетам, наберем траве, изрежем, осушим, спакујем. То је живот. Само тако можеш бити нормалан. Гдје год сједнеш, немам, немам, немам, немам. Постала прва ријеч у животу. У шуми нема немам. Метнем у један джеп комад хљеба, у други джеп ставим два парадајза и паштету и све имам.

Политичари су злоупотребили религију. Ниједна књига не говори о рату и мржњи, ни католичка, ни православна, ни муслимански Куран. Ја сам прочитала то. Нигдје не пише убиј. То је параван. Они само кажу у име вјере. Нема тога. Ја апсолутно вјеру поштујем свачију, као прије. Ја сам сада спавала кад сам ишла у Какањ код жене која је католичке вјере. Нисам спавала код православних, јер она је мене позвала. Она је моја колегиница. Тридесет година смо радиле заједно. Ја сам и тада била вјерник, не само сад. Сад се сви хватају религије, и они који не знају ни шта је религија. О религији треба много тога знати. Немојте је у политику. Ја кажем често пута, у цркву кад дођем, не волим да видим председника општине, не волим да видим ову групу руководиоца, они стали у први ред, нисте ви за тога.

Вјероватно сада народ иде у джамију и цркву више него прије рата. Католици су иначе ишли увијек. Они су се држали свога увијек. Муслимани, и они су се држали. Срби се ко сада мало поправљају, све док се не наљуте. Кад се

наљуте каже, нема ни бога. То је спецификум народ, који је и сувише поносам, тврдоглаво поносан. То је добар човек, то хоће да ти да крви, али не дирај га. Мене кад би питали, у Босни нека направе кантоне и нека живи гдје ко хоће. Тамо гдје је Циго, ја ћу и нек ми он буде градоначелник. Није борба за власт ако човек ради свој посао. Немој ме дирати, немој ме малтретирати, немој ми ускраћивати моја елементарна основна права. Па онај Муслиман ако није задовољан са Алијом нека дође овде код нас, а овај ако није задовољан са овим овде, нек иде тамо.

Ништа немам, никакве наде ни будућности. Највећа ми је преокупација гдје ћу да умрем. Једино кад би могла још мало да живим да помогнем сину, да он стане на своје ноге. Јер ја не верујем више у људе. Па замислите, човек који је лежо двије године у затвору, умро од последица, држава то не признаје. Ми не примамо никакву социјалну помоћ нити било какву надокнаду. Мој муж није шехид, није првоборац на линији. Само онај ко је погинуо на линији, њему се даје. Његова жена има сад пара и да се обуче, и да иде у швалерацију и да купи шта хоће, јер је њен муж погинуо на линији. Да ли је то овде или тамо, исто је то. Побјесни од пара, а ратни заробљеници и њихове породице не постоје. Не знам хоће ли ико од тих људи који су живи дочекати да та Босна буде као што је некад била. Неће највјероватније. Моја генерација и ове генерације сад што памте неће. Свако ко има могућности у било ком смислу треба да заустави рат, а вјерски поглавари да не злоупотребавају вјеру у политику. Нека пун народ да живи на свој начин.